

УДК 349.4

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2025.2.6>

Єрмоленко В. М.,

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права

ім. академіка В. З. Янчука

Національного університету біоресурсів і природокористування України,

член-кореспондент Національної академії правових наук України

ORCID: 0000-0002-4295-4158

РАЦІОНАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ ЯК БАЗОВЕ ПОНЯТТЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВА

RATIONAL USE OF LAND AS A BASIC CONCEPT OF LAND LAW

Статтю присвячено розкриттю сутності і змісту однієї з базових категорій науки і практики земельного права, якою є раціональне використання земель. Зауважено, що раціональне використання земель як одне з фундаментальних синтетичних понять, зустрічається в Земельному кодексі України понад 20 разів, охоплюючи при цьому практично всі прояви правового інституту землекористування. Водночас зосереджено увагу на тому, що не зважаючи на виняткове значення, в жодному нормативно-правовому акті земельного законодавства не розкривається зміст раціонального використання земель, що значно ускладнює процес правозастосування. При цьому відсутня єдність у з'ясуванні сутності раціонального використання земель та його змістовного наповнення і серед науковців. Виходячи з невизначеності змісту цього оціночного за своєю природою поняття, проведено лінгвістичний аналіз його формування як лексико-юридичної конструкції земельного права. Зроблено висновок про невідповідність раціонального використання земель як оціночного поняття основоположним принципам міровизначеності філософської концепції раціональності. Розглянуто судову практику щодо визначення змісту раціонального використання земель, яка не відзначається єдністю і системністю, не сприяючи змістовному наповненню цього поняття. Проведено критичний аналіз пострадянського економічного критерію раціональності землекористування, а також сучасних концепцій щодо правової охорони та дотримання цільового призначення земель як складових раціонального використання земель. Запропоновано і обґрунтовано необхідність приведення змісту раціонального користування землею до відповідності вимогам землеустрою, які містяться у землепорядній документації на певну земельну ділянку, формуючи таким чином змістовне наповнення поняття раціонального використання земель. Зроблено відповідні висновки щодо сутності і змісту раціонального користування землею.

Ключові слова: раціональне використання земель, охорона земель, раціональне використання та охорона земель, цільове використання земель.

The article is devoted to revealing the essence and content of one of the basic categories of the science and practice of land law, which is rational use of land. It is noted that rational use of land as one of the fundamental synthetic concepts occurs in the Land Code of Ukraine more than 20 times, covering almost all manifestations of the legal institution of land use. At the same time, attention is focused on the fact that despite its exceptional importance, no regulatory legal act of land legislation discloses the content of rational use of land, which significantly complicates the process of law enforcement. At the same time, there is no unity in clarifying the essence of rational use of land and its content among scientists. Based on the uncertainty of the content of this evaluative concept by its nature, a linguistic analysis of its formation as a lexical and legal construction of land law was conducted. The conclusion is made about the inconsistency of rational land use as an evaluative concept with the fundamental principles of the determination of the philosophical concept of rationality. The judicial practice on determining the content of rational land use is considered, which is not distinguished by unity and systematicity, not contributing to the meaningful filling of this concept. A critical analysis of the post-Soviet economic criterion of rational land use, as well as modern concepts on legal protection and observance of the intended purpose of lands as components of rational land use, is carried out. The need to bring the content of rational land use into compliance with the requirements of land management contained in the land management documentation for a certain land plot is proposed and substantiated, thus forming the meaningful filling of the concept of rational land use. The corresponding conclusions are made regarding the essence and content of rational land use.

Key words: rational land use, land protection, rational use and protection of lands, targeted use of lands.

У теорії та практиці земельного права, утім як і інших галузей права, існують і застосовуються певні базові поняття як опорні елементи зведення їх галузевої конструкції. Одним з таких фундаментальних синтетичних понять є безумовно категорія раціонального використання земель, яка зустрічається в

Земельному кодексі України [1] понад 20 разів, охоплюючи при цьому практично всі прояви правового інституту землекористування. Зокрема, раціональне використання земель позиціонується як: одна з цілей регулювання земельних відносин (ч. 2 ст. 4); принцип земельного законодавства (п. «г» ст. 5); галузь

державної земельної політики (п. «б» ч. 1 ст. 14, п. «г» ч. 1 ст. 14¹, ч. 1 ст. 14²); напрям розробки державних, галузевих, регіональних та місцевих програм з питань регулювання земельних відносин (п. «б» ч. 1 ст. 15¹); один з напрямів (ст. 162) та складових охорони земель (п. «а» ч. 1 ст. 164); напрям, мета і одне із завдань землеустрою (ст. 181-182); сфера державного контролю за використанням та охороною земель (ч. 1 ст. 188); завдання державного земельного кадастру (ст. 194); підстава для економічного стимулювання землекористування (ч. 3 ст. 201, ч. 1 ст. 205) тощо. Водночас, не зважаючи на наведену надважливість, в жодному нормативно-правовому акті земельного законодавства не розкривається зміст раціонального використання земель, що значно ускладнює процес правозастосування.

Таке становище зміщує герменевтичний вектор змістовного тлумачення цього поняття в бік його доктринального різновиду. Передусім слід вказати, що зважаючи на фундаментальне значення, питання раціонального використання земель прямо або дотично зачіпали у своїй творчості практично всі вчені-юристи у сфері земельного права. У той же час, варто відмітити, що окремому дослідженню змісту цього поняття найбільше присвятили свою увагу такі науковці: на енциклопедичному рівні – В. Д. Сидор [2]; в тлумачних джерелах – А. М. Мірошніченко і М. І. Марусенко [3]; в монографічних дослідженнях – П. Ф. Кулинич [4, с. 44–53]; в навчальних джерелах із земельного права – В. І. Семчик [5, с. 39], М. В. Шульга та І. І. Каракаш [6, с. 18]; в окремих наукових публікаціях – Н. С. Гавриш і А. Й. Годованюк [7], Т. К. Оверковська і К. В. Оверковський [8, с. 1424] та інші автори. Однак, не дивлячись на вже тривалий час і суттєву увагу науковців, приділену зазначеній проблемі, досі відсутня єдність у з'ясуванні сутності раціонального використання земель та його змістовного наповнення. Звідси, метою статті є викладення авторського бачення сутнісно-змістовної характеристики поняття раціонального використання земель.

Насамперед, доцільно розпочати з глибинних витоків формування лексико-юридичної конструкції «раціональне використання земель», які коріняться в словотворчих особливостях її складових як найглибшого рівня сутнісного пізнання, з наступним з'ясуванням їх філософського обґрунтування як найзагальнішого рівня наукового розуміння предметів і явищ суспільного буття.

З етимологічного погляду термін «раціональний» має латинське походження (лат. *rationalis* – розумний) і розглядається наразі як розумово обґрунтований, доцільний [9, с. 785], тоді під доцільністю розуміється відповідність поставленій меті, практична корисність [10, с. 245]. Тобто філологічне тлумачення раціональності позиціонує останню з боку розумності, що ґрунтується на вилученні практичної

корисності відповідно до певної поставленої мети. У свою чергу, констатуємо походження терміну користування від слова «користь», яке в етимологічному розумінні означає добрі наслідки для когось (чогось), матеріальну вигоду, прибуток [11, с. 19]. Тобто вже первісно користування змістовно було покликано охоплювати не лише економічну складову у формі отримання матеріальної вигоди, прибутку, а й інші позитивні наслідки, наприклад, задоволення від естетичного споглядання, певні лікувальні властивості тощо. Тим не менше, розкриття значення зазначених базових термінів дають у підсумку надає лише оціночне розуміння раціонального використання, позбавлене належної визначеності.

З цього приводу варто зазначити, що ролі оціночних понять в правовій дійсності юридичною доктриною присвячено достатньо уваги. Наслідком цього стало визнання оціночними понять, зміст яких недостатньо чи взагалі не визначено теорією права [12, с. 400], які набувають вираженої в юридичній нормі абстрактної характеристики соціальної (особистої, групової та ін.) значущості реальних або потенційних фактів, що має бути неодмінно конкретизована під час його застосування чи реалізації [13, с. 53]. Як наслідок, оціночні поняття не мають однозначного розуміння чи розгорнутого значення, а тому передбачають необхідність їх оцінки суб'єктами, що застосовують ці положення з певною мірою власного переконання та розсуду (дискреції) [14, с. 220].

У цілому застосування оціночних понять має як позитивні, так і негативні сторони. Безумовним позитивом є можливість максимального врахування особливостей конкретної ситуації їх застосування, тоді як негатив криється в потенційному суб'єктивізмі оцінки, що загрожує помилками або прямим штучним «підтасуванням» зазначених ситуативних особливостей під невідповідну, але більш вигіднішу модель правозастосування.

Крім того, існування раціонального використання земель в ранзі оціночного поняття безпосередньо суперечить філософській концепції раціональності, серцевину якої становлять принципи міровизначеності (розгляд будь-якого феномена у визначених лімітах, обмеженнях, інтервалах, фазах, нормах, числових характеристиках, що виключає будь-яке свавілля) [15, с. 539]. Звідси, раціональність вимагає визначеності, а відсутність будь-якого свавілля з погляду раціональності унеможливує широке суб'єктивне тлумачення невизначеного змісту оціночного поняття, яким наразі є раціональне використання землі. На жаль, раціональне використання земель як оціночне поняття змістовно не відповідає наведеним вимогам.

Складається парадоксальна ситуація, коли невизначений зміст раціонального використання земель як оціночного поняття суперечить основоположним

принципам міровизначеності філософської концепції раціональності, що, в кінцевому підсумку, зумовлює ситуацію, коли раціональне використання земель позбавлене жодної раціональності.

Найчастіше суб'єктами розширеного тлумачення оціночного поняття раціонального використання земель є судові та правоохоронні органи. При цьому судова практика вказує на досить вільне трактування змісту цього поняття, зумовлене не завжди об'єктивними передумовами. Так, підставами порушення принципу раціонального використання земель вбачаються: 1) надання земельної ділянки з надмірною площею, яка переважає площу розміщеного нерухомого майна (підп. 3 п. 4 постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 9 вересня 2025 р. по справі № 910/8416/23 [16]); 2) тривале використання земельної ділянки не за цільовим призначенням (абз. 5-6 описової частини постанови Східного апеляційного господарського суду від 7 липня 2025 р. по справі № 922/233/25 [17]); 3) недотримання порядку відведення землі у власність фізичним або юридичним особам, а також забезпечення конкурентного способу розпорядження таким суспільним активом як земля, зокрема шляхом її продажу на торгах (абз. 17 описової частини постанови Південно-західного апеляційного господарського суду від 10 червня 2025 р. по справі № 916/3156/24. [18]); 4) недотримання заходів щодо збереження земельних ділянок у цивільному і господарському обороті та їх цільового використання (п. 5.14 постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 19 листопада 2025 р. по справі № 902/1257/24 [19] тощо.

Вищенаведений аналіз відповідної судової практики досить переконливо свідчить явно не на користь невизначеного змісту раціонального використання земель як оціночного поняття. Звичайно, повністю змінити оціночну природу раціонального використання земель більш за все практично неможливо та, в кінцевому підсумку, і не потрібно. Завдання полягає в його змістовному наповненні з визначенням положень, недотримання яких і сприйматиметься як порушення режиму раціонального використання. З урахуванням цього, доцільно зупинитись на основних складових раціонального використання земель, виокремлених і усталених в доктрині земельного права.

Так, автори першого Науково-практичного коментаря Земельного кодексу України пов'язують розуміння раціонального використання земель з досягненням максимально можливого ефекту за умови збереження корисних властивостей землі [20, с. 24], що є наслідком сприйняття загальновідомої радянської аналогії раціональності та ефективності. У свою чергу, автори іншого науково-практичного коментаря визнали прийнятним нормативне визначення раціонального використання земель,

надане в ГОСТ 26640-85, яке розглядається як забезпечення всіма землекористувачами в процесі виробництва максимального ефекту у здійсненні цілей землекористування з урахуванням охорони земель та оптимальної взаємодії з природними факторами [21, с. 55–56]. Між тим, єдиним безспірним позитивом цього радянського визначення є екологічний аспект оптимальної взаємодії з природними факторами. Щодо інших ознак виникають певні критичні зауваження, першим з яких є виключне «прив'язування» раціонального використання земель до процесу виробництва, що відбиває суто економічну площину, випускаючи з уваги інші можливі варіанти. Наприклад, використання земель історико-культурного призначення (ст. 53-54¹ ЗК України) первісно позбавлене вилучення економічної користі, поступаючись духовному началу формування національної культури, правосвідомості тощо, які не мають матеріального змісту. Так само згідно ст. 43 ЗК України землі природно-заповідного фонду мають особливу природоохоронну, екологічну, наукову, естетичну та рекреаційну цінність, головна мета використання яких не має матеріальної складової.

Для інформації слід вказати на єдиний випадок в історії вітчизняного законотворення включення економічного аспекту для визначення раціонального використання паливно-енергетичних ресурсів як досягнення максимальної ефективності використання паливно-енергетичних ресурсів при існуючому рівні розвитку техніки та технології і одночасному зниженні техногенного впливу на навколишнє природне середовище (абз. 6 преамбули Закону України «Про енергозбереження» [22]. Разом з тим, те що придатне для технічної сфери, не застосовне до природних об'єктів та їх ресурсів через біологічну природу останніх, яка має власні особливості існування і розвитку, принципово відмінні від природи використання технічних пристроїв. Це є додатковим свідченням непридатності пострадянського економічного критерію, який до того ж є також оціночним поняттям, для характеристики раціонального використання земель.

Іншим концептуальним поглядом є те, що раціональне використання земель розглядається у нерозривному зв'язку з одночасним проведенням заходів з їх охорони [6, с. 16; 7]. Прив'язування раціонального використання земель до їх одночасної охорони цілком пояснюване з боку чинного земельного законодавства, зокрема статті 162 ЗК України, первісним завданням якої визначається спрямування охорони земель саме на їх раціональне використання, причому це положення дублюється в Законах України «Про охорону земель» (абз. 1 ст. 1) [23] та «Про державний контроль за використанням та охороною земель» (абз. 13 ст. 1) [24]. Хоча заради об'єктивності слід зазначити, що в цілому по тексту Закону «Про охорону земель» застосовується роздільне, причому

одночасне паралельне застосування раціонального використання і охорони земель як самостійних рівнозначних понять, об'єднаних в одне словосполучення. Звідси, виникають зауваження щодо правової охорони як самостійного поняття, додержання якої не є критерієм, а тим більше складовою раціонального використання земель, адже відсутність правової охорони земельної ділянки не має прямого детермінативного взаємозв'язку з її раціональним використанням, бо останнє можливе й за відсутності правової охорони і навпаки. Крім того, в умовах змістовної невизначеності раціонального використання земель просто невідомо, на дотримання яких саме положень і вимог спрямовувати правову охорону, що робить останню в цьому разі також беззмістовною.

Ще однією змістовною складовою раціонального використання земель вважається дотримання їх цільового призначення [2, с. 537; 5, с. 39; 8, с. 1424]. Логічне пояснення цьому варто шукати у відсутності в жодному нормативно-правовому акті земельного законодавства обов'язку землекористувачів дотримання раціонального користування землею. Натомість ЗК України встановлює лише обов'язки забезпечувати використання земель за цільовим призначенням для власників (п. «а» ч. 1 ст. 91) та землекористувачів (п. «а» ч. 1 ст. 96). Але добросовісне дотримання цільового призначення земель ще жодним чином не свідчить про їх раціональне використання. Так, вирощування беззмінно на одних і тих самих ділянках просапних культур (соняшнику, цукрових буряків та ріпаку) повністю відповідає сільськогосподарському призначенню земель, одночасно абсолютно суперечачи принципу їх раціонального використання за рахунок ігнорування сівозмін, що поступово призводить до деградації ґрунтів. Тим не менш, це стає останнім часом загальноприйнятим правилом, коли економічний зиск витісняє прояви здорового глузду. При цьому в таке становище не втручається задля охорони жоден з органів публічної влади, що робить охорону земель чисто декларативним поняттям, поступаючись правовому захисту, який виникає лише після виявлення факту вчинення правопорушення.

Крім того, визнання дотримання цільового призначення критерієм раціонального використання земель априорі зумовлює раціональність встановлення такого цільового призначення, що не завжди є об'єктивним, свідченням чого є масова зміна цільового призначення окремих земельних ділянок, особливо сільськогосподарських земель, що супроводжує практику сучасного землекористування. Звідси виникає закономірне питання щодо раціональності встановленого раніше цільового призначення, яке потребує змін, або нового цільового призначення, встановлюваного на зміну попереднього. У будь-якому разі виникають сумніви щодо раціональності одного з названих розрізнених у часі видів цільового

призначення однієї й тієї ж самої земельної ділянки. Таким чином, дотримання цільового призначення не є безспірним критерієм, а лише відносним, умовним, що приймається й діє умовно станом на певний часовий проміжок. Звідси впливає факультативна природа дотримання цільового призначення земель як засобу забезпечення її раціонального використання.

Вбачається доцільним привести зміст раціонального користування землею до відповідності вимогам землеустрою, які містяться у землевпорядній документації на певну земельну ділянку. Документацією із землеустрою (землевпорядна документація) згідно абз. 4 ст. 1 Закону України «Про землеустрій» є затверджені в установленому порядку текстові та графічні матеріали, якими регулюється використання та охорона земель різних форм власності, а також матеріали обстеження і розвідування земель тощо. При цьому до складу проєктів землеустрою щодо відведення земельної ділянки включається інформація з Державного земельного кадастру, яка містить відомості про цільове призначення, обмеження у використанні земель, додержання режиму охорони та використання відповідної території та вимоги природоохоронного законодавства. Звичайно, це відсилочне положення до норм землевпорядного законодавства. Тим не менше, для такого висновку є ґрунтовні підстави. Справа в тому, що згідно ст. 182 ЗК України, крім охорони, першочерговою метою землеустрою є забезпечення раціонального використання земель. А одним з основних напрямів призначення землеустрою є прогнозування, планування і організація раціонального використання земель на національному, регіональному, локальному і господарському рівнях (п. «г» ст. 2 Закону України «Про землеустрій» [25]).

Важливим моментом при цьому є те, що діяльність у сфері землеустрою охоплює крім технічної, виробничої та управлінської, насамперед, наукову діяльність відповідних органів публічної влади (абз. 3 ст. 1 Закону України «Про землеустрій»). Виходячи з п. 12 ст. 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [26], наукова діяльність позиціонується як інтелектуальна творча діяльність. У свою чергу, інтелектом є розум, здатність до мислення, раціонального пізнання [9, с. 475], тобто раціональність та інтелектуальність належать до одного синонімічного ряду. Тому саме наукове забезпечення землеустрою є реальною запорукою розробки моделей раціонального використання земель, вимог яких лише залишається дотримуватися конкретним землекористувачам. Причому емпіричною базою розробки таких моделей згідно ч. 1 ст. 24 Закону України «Про землеустрій» є норми і правила у сфері землеустрою, які встановлюють комплекс якісних та кількісних показників, параметрів, що регламентують розробку і реалізацію документації із землеустрою з урахуванням екологічних, економічних, соціальних,

природно-кліматичних та інших умов. У наявності ніщо інше, як змістовне наповнення поняття раціонального використання земель.

Вищенаведене дає змогу дійти висновків, сформульованих відповідно до поставленої мети дослідження, згідно яких сутність раціонального

користування землею полягає у відповідності вимогам землеустрою щодо конкретної земельної ділянки. У свою чергу, зміст раціонального користування землею складають зазначені вимоги, що містяться у землевпорядній документації на певну земельну ділянку.

Список використаних джерел:

1. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 20.12.2025).
2. Сидор В. Д. Раціональне використання земель. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т.: Т. 16: Земельне та аграрне право / редкол.: М. В. Шульга, В. В. Носік та ін. Харків: Право, 2016. С. 536–539.
3. Мірошніченко А. М., Марусенко М. І. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 507 с.
4. Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: Монографія. Київ: Логос, 2011. 688 с.
5. Семчик В. І. Принципи земельного права. Земельне право України: підручник / В. І. Семчик, П. Ф. Кулинич, М. В. Шульга. Київ: Ін Юре, 2008. С. 36–44.
6. Каракаш І. І. Принципи земельного права. Земельне право: підручник; за ред. М. В. Шульги. Харків: Право, 2013. С. 13–19.
7. Гавриш Н. С., Годованюк А. Й. Правові питання забезпечення раціонального використання та охорони земель і ґрунтів в Україні. Академічні візії. 2023. Випуск 22. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/495/456> (дата звернення: 26.12.2025).
8. Оверковська Т. К., Оверковський К. В. Раціональне використання земель: правові аспекти забезпечення. Наукові перспективи. 2025. № 1(55). С. 1414–1426.
9. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. Київ: Довіра, 2000. 1018 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
11. Етимологічний словник української мови: В 7 т. Т. 3: Кора–М / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1989. 553 с.
12. Салтєвський М. В., Жеребків Є. В. Оціночні поняття у праві. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 4: Н–П. Київ: Укр. енцикл., 2002. С. 400.
13. Косович В. М. Оціночні поняття у проекті Закону України «Про авторське право і суміжні права»: теоретико-практичний аналіз. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2021. Вип. 68. С. 52–57.
14. Семчик О. О. Сучасні концепції оціночних понять у праві: до постановки питання. Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Право». 2012. Вип. 1. С. 215–221.
15. Кримський С. Раціональності концепція. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. С. 539.
16. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 09.09.2025 р. Справа № 910/8416/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130343741> (дата звернення: 25.12.2025).
17. Постанова Східного апеляційного господарського суду від 07.07.2025 р. Справа № 922/233/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128930596> (дата звернення: 25.12.2025).
18. Постанова Південно-західного апеляційного господарського суду від 10.06.2025 р. Справа № 916/3156/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128029888> (дата звернення: 25.12.2025).
19. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 19.11.2025 р. Справа № 902/1257/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132196811> (дата звернення: 25.12.2025).
20. Гончаренко В. Г., Мякоход Ю. В. Коментар до ст. 5 «Принципи земельного законодавства». Науково-практичний коментар Земельного кодексу України / Кол. авт.: Л. О. Бондар, А. П. Гетьман, В. Г. Гончаренко та ін.; За заг. ред. В. В. Медведчука. Київ: Юрінком Інтер, 2004. С. 22–25.
21. Мірошніченко А. М., Марусенко М. І. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 507 с.
22. Про енергозбереження: Закон України від 01.07.1994 р. № 74/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/94-%D0%B2%D1%80#Text> (втратив чинність на підставі Закону № 1818-IX від 21.10.2021 р.) (дата звернення: 25.12.2025).
23. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text> (дата звернення: 20.12.2025).
24. Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон України від 19.06.2003 р. № 963-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15#Text> (дата звернення: 20.12.2025).
25. Про землеустрій: Закон України від 22.05.2003 р. № 858-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text> (дата звернення: 20.12.2025).
26. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 20.12.2025).

Дата першого надходження статті до видання: 07.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025